

АКСІОКОНЦЕПТ “ВІРА” В САКРАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі щоденникових записів Олеса Гончара)

Виокремлено специфічний концепт-код у межах сакрального дискурсу на матеріалі щоденникових записів Олеса Гончара. Представлено аксіоконцепт „віра” і визначено його змістовий і понятійний потенціал, особливості функціонування. Розкрито ціннісні пріоритети української ментальності. Визначено розвиток сакрального ставлення мовної особистості до навколишнього світу.

Ключові слова: аксіоконцепт „віра”, концепт-код, ціннісний складник, мовна картина світу, сакральний дискурс, релігійний світогляд, сакральні слова, цінність, українська ментальність.

Сучасна лінгвістика вирізняється підвищеним інтересом до проблеми взаємозв'язку мови, свідомості і культури. Особливо актуальними є дослідження ментальних утворень і їх мовної реалізації. У кожному із варіантів української культури – художній літературі, фольклорі, побутовому мовленні, щоденниках – моделюється дискурсивно обумовлений фрагмент картини світу: „...за кожним типом дискурсу проглядається свій, „можливий світ”, дії і об'єкти в якому оцінюються і усвідомлюються за логікою цього ... світу. Близькість цього можливого світу до реально існуючого може набувати різних форм (від достатньо адекватного його відображення до повного перекручення, від наслідування правди чи істинності фактів до вигадки, фантазії, від заглиблення в минуле – до передбачуваного, бажаного або ж неминучості в майбутньому” [4, с. 529]. Кожний тип дискурсу вирізняється своїми особливостями: середовищем асоціацій, емоційними реакціями мовця і адресата, особливостями комунікативної ситуації, палітрою жанрів тощо. А ще кожний тип дискурсу визначається і своїми базовими концептами. Концепти – це ментальні утворення, які мають ім'я в мові і відображають культурно-національні уявлення людини про світ. На думку мовознавця В.І.Карасика, концепт – „складне розумове утворення, у якому виділяється образний, понятійний і ціннісний компоненти [5, с. 3].

Розглядаючи ціннісний аспект сакрального дискурсу можна виділити його ключовий культурний концепт. Ним є – концепт-код ВІРА, що становить об'єкт нашого дослідження, теоретичною ж основою слугують положення, розроблені в межах аксіологічної лінгвістики і лінгвоконцептології (А.Вежбицька, Ю.С.Степанов, С.Г.Воркачов, М.В.Піменова, Т.Космеда).

Ю.С.Степанов зауважує, що в основі культури закладено не просто концепти, а **константи**, тобто

концепти, які існують довго [6, с. 76]. До таких константів він відносить „вічне”, „слово”, „віра”, „любов”, „душа”, „гріх”, простежуючи етимологію кожної із них і вказуючи на зв'язок із релігією. С.Г.Воркачов визначає важливий складник релігійного концепту – операціональну одиницю думки, яка відносить індивіда до вищих духовних сутностей [7, с.127]. Слушне зауваження Воркачова дає нам можливість визначити основну ознаку релігійного концепту, який докорінно вирізняє його з-поміж усіх інших концептів, – його сакральність. М.В.Піменова дотримується цієї ж думки і визначає відмінну рису релігійного концепту – ціннісний складник. На думку цієї вченої, „концепт відображає категоріальні і ціннісні характеристики знань про певні фрагменти світу” [8, с.18]. Також М.В.Піменова вважає, що ціннісний складник притаманний для будь-якого концепту. Проте, на нашу думку, цей складник відсутній у наукових концептах.

Отже, присутність ціннісного компоненту в змісті релігійного концепту є безсумнівним, так як у релігійний концепт „вбудована” система цінностей, яка характерна для того чи іншого віровчення.

Вважаємо за необхідне витлумачити аксіоконцепт „віра” і визначити його особливості порівняно з іншими концептами. Передбачаємо, що аксіоконцепт „віра” становить когнітивну структуру, яка є продуктом інтеріоризації сакрального дискурсу.

В українській мові концепт „віра” виражається однією лексичною одиницею. Її внутрішня компактність визначає неабиякий потужний змістовий і понятійний потенціал. Зміст українського „віра” широкий, і водночас досить емний. У загальному вигляді сутність категорії віри складається із світоглядної концепції, яка сприймається людиною без наукових доказів – „...я не покладаю віру, нічого не прошу і тим більше нічого не вимагаю, ні на що не розраховую – я просто вірю” [9, с.262]. Віра – „наявність твердої впевненості в чомусь” [10, с.94]. Віра глибока, тверда, гаряча, справжня, слаба, надзвичайна. Людина може **вірити** в себе, брата, батька, друга; в перемогу, в справедливість, завершення чого-небудь, дійти до кінця. Ми можемо вселяти **віру** в кого-небудь, утверджувати, підірвати її в кого-небудь. **Віра** виникла на основі своєрідних властивостей мислення і свідомості, згідно з якими людина, з одного боку, прагне пізнати і пояснити явища природи, з іншого – хвилюється за вислід удіяних дій чи вчинків, а іноді відчуває страх. Уся діяльність людини відбувається за власним волевиявленням або під впливом

вольових рішень, прийнятих іншими людьми.

Олесь Гончар був глибоко релігійною людиною. Це він ще в далекі воєнні роки стверджує: „Я релігійнозен. **Я верю** в Бога. Я релігійнозен. Ібо тільки диявол, нечистий дух, мог так демонски извратить, исковеркати коротку людську життя, исполнить ее страданиями, которых бы хватило для сотен поколений рода человеческого” [1, с.53]. Особистість Олесь Гончара – це невичерпне джерело знань, де кожен бажаючий може знайти відповідь на хвилююче його питання. Віра через любов – так пояснює суть християнства відомий сучасний богослов протоієрей Олександр Мень, який трагічно загинув у 1990 р.: „І вже сьогодні це Царство Боже тайно являється серед людей, коли ви творите добро, коли ви любите, коли ви споглядаєте красу, коли відчуваєте повноту життя. Царство Боже вже торкнулось вас” [11, с.5]. Таку ж віру через любов сповідує Олесь Гончар: „**Боже**, яке це щастя – бути закоханим! Як людина одразу крацає в усьому, стає великодушною, проникливою, терпимою, проймається мудрістю доброти... Наскільки чуйніша до всіх стає вона при цьому **святі душі**, як легко їй дається бути щедрою і справедливою, вона оцінить прекрасне, побачить суттєве, оте, що сяє в людині, а дрібне вона вибачить, а гидке відсторонить, делікатно відкине з усмішкою... Тільки щастя материнства, мабуть, може зрівнятися з любов'ю закоханості. Ось чому людині в цьому душевним злеті **приходить бажання вершинне, божественне** – розтанути, зникнути, розсіятись любов'ю, стати нематеріальним, як сяйво, що ореолом окутує любиму істоту, струментить із любимих очей...” [2, с. 117]. Любов є загальною основою життя, охоплює стосунки людини з Богом. Тож письменник стверджує, що „Любов – джерело всіх **вірувань**” [3, с.29]. Практично всі цінності сакрального дискурсу зводяться до цінностей віри, таким, наприклад, як визнання Бога, спасіння душі, відчуття чуда. Метою цього дискурсу є залучення до віри в межах конфесії. Всі цінності сакрального дискурсу зводяться передусім до духовної цінності, якою і є віра.

Приїзд на батьківщину Патріарха УАПЦ Мстислава (Степана Скрипника) добре запам'ятовувався всім українцям: „Сталась велика подія: прибув в Україну патріарх Мстислав, перший патріарх Української автокефальної православної церкви... Йому зараз 93 роки. З аеродрому приїхав просто до собору св. Софії, відправа і мітинг на площі тривали до пізньої ночі, а наступного дня він освятив Андріївську церкву – шедевр Растреллі, що віднині буде автокефальною... Саме в Андріївській коліс майбутнього патріарха висвячували за єпископа. І ось через півсотні літ він повернувся до Києва **переможцем віри і духу**. Хіба ж не відчувається тут

воля небес – рука Провидіння? Навіть офіційна преса змушена визнати, що кийська метрополія була незалежною до 1686 р., після чого не без шахрайства й хабарів (за 200 собориних шкур) була продана Константинополем Московському патріархові. 1921 р. вона знов проголосила свою незалежність, але вже в 1930 р. 27 єпископів її і 1500 священнослужителів були кинуті в сталінські концтабори...” [3, с. 325-326]. Для Олесь Гончара патріарх Мстислав був не просто земляком-полтавцем, сином рідної сестри Симона Петлюри Маріамни, який при гітлерівцях півроку сидів у тюрмі, а тоді чудом вихопився на Захід і очолив у Канаді й Америці Українську православну церкву. Владика Мстислав – людина високої моралі, друг і його духовний наставник: „Як завжди, щирий, дотепний, голова ясна, але дуже скаржиться на кривди чиновницькі: обіцянок не бракує, але й досі не підіювали йому резиденції, мешкає в нестерпних умовах” [3, с. 368]. Він уособлював „живу” історію. Релігійний діяч, мистецтвознавець, художник, людина широкого кругозору і високої моралі. „Читаю книжку, що надійшла здалеку, – подарунок від владика Мстислава, митрополита української автокефальної. Історія християнства на Україні – історія суцільного мучеництва **віруючих людей**” [3, с.272].

Отже, на формування аксіоконцепту Віра у сакральному дискурсі впливає, насамперед, християнська ідея Віри як джерело життя і натхнення, це особливий стан душі Олесь Гончара. У його сакральному дискурсі концепт віри зведено в абсолют: „**Віра** просторіша за знання. **Віра** – людяніша” [2, с.13]. Тож цей стверджувальний постулат широко розкриває внутрішній світ діариста. Віра насправді відіграла суттєву роль у становленні письменника, людини, додавала впевненості й наснаги, зміцнювала дух. У родині Гончарів сталося „горе тяжке, найстрашніше” – „тяжко занедужала” донька, яка була не просто донькою, а „людиною духовно близькою, співзвучною, батьковою улюбленичкою...” а ще „натурою справді тонкою, поетичною” і в сім'ї „перед горем цим одразу поменшало все”. Автор „Щоденників” щиро вірить у видужання доньки: „Живем зараз тільки **вірою**, тільки надією...” [2, с.144]. Все життя „його душа з літами все більше прагнула **віри**. Він шукав, хто утвердив би його в ній, розвіяв сумніви. Хотів знову піднятися у світ чистоти дитинства. Важко було” [2, с.73]. Олесь Гончар тонко відчуває всі тонкощі української природи. У концепт віри додається душа, святе небо з вінком хмар, луки, що ведуть до Дніпра, барва зорі й одинока верба: „Пережив сьогодні щось фантастичне, **божественне!** Ішов луками до Дніпра, вечоріло, і раптом хтось наче торкнув за плече: **оглянься!** Озираюсь – і душа завмерла від ні з чим не зрівняної краси: весь захід повен світла блакитно-зеле-

ного, а понад ним – десь від Києва й до Обухова – півнеба у вінку хмар! Купчасті, розвіялись пелюстками, і на очах стали рожевіти, і вже цвітуть! І птахи по них летять, і барва зорі міниться, грає ще дужче, і верба одинока стоїть серед дугу над озером, і я один – у якихось чарах, у диві, дивлюсь не надивлюсь. Не посмів далі йти, бо ж небо погасне... Бо цвіте ж воно тільки мить – одну мить, як і людське життя, коротку... Чую, як сльози здушили мене від цієї краси. **Віру відчув у собі, що існують у природі понадсили якісь, і це мені від них дарунок за щось... Господи!** Скільки разів хотів останнім часом умерти від горя, а зараз стою перед цим святим небом вже зовсім інший: вічно хотів би жити!” [2, с.537]. У цій замальовці важливе змісто-ве і емоційне навантаження покладено на:

а) **іменники** (душа, краса, вінок хмар, пелюстки, барва зорі, чари, диво, небо, мить, життя, віра, понадсили, дарунок);

б) **прикметники** (фантастичне, божественне, купчасті, людське, святе);

в) **дієслова** (завмерла, торкнув, оглянься, озирнувся, розвіялись, стали рожевіти, цвітуть, летять, міниться, дивлюсь, не надивлюсь, здушили, відчув, хотів умерти, стою).

Всі представлені лексеми репрезентують віру, дають можливість по-справжньому відчувати її в собі, а твердження „вічно хотів би жити!” підсилює емоційне сприйняття. Вірить Олесь Гончар не тільки у понадсили природи, а й у силу слова, мови, яка „для нас, українців, – це не тільки засіб спілкування. За сучасних обставин вона щось значно більше!” [2, с.580]. Для українців мова це і „пам'ять, і честь, і гідність” [2, с.580], для народу „це саме життя” [2, с.580]. Отже, „Бути чи не бути? Вирішується через життєвість мови, через самосвідомість її носіїв. І хоч як прикро буває, я все ж вірю в силу нашої мови, в її майбутнє” [2, с.580].

А ще Олесь Гончар добре розуміє, що „**Віра** й мистецтво вимагають від людини всіх сил душі; той, хто служить небесному, має пожертвувати багатьма речами земними” [3, с. 28].

Як бачимо, концепт „Віра” у сакральному дискурсі Олесь Гончара оптимістичний: „Ми з П'яновим саджаємо на дачі болгарські соняшники та чорнобривці. Ми **віримо в життя**” [3, с.92] або „Але **вірю** я, як той колгоспник: **настане час**, коли на кордонах люди сіятимуть хліб!” [3, с. 56].

Близьким до аксіоконцепту **віра** є поняття **надія**. У „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” **надія** тлумачиться як 1. „Впевненість у можливості здійснення чогось бажаного, потрібного, приємного; сподівання. 2. Те (той), на що (на кого) можна надіятися, покладатися, що (хто) є відрадом, опорою для кого-небудь” [12, с. 559].

Олесь Гончар має надію на краще майбутнє для України і українців : „І хоч кругом злидні, купони, черги, безлад і хаос, та все ж **оживає в душі й надія**: є народ, є майбутність, якщо такою красою, такими щедрівками зустрічає Україна свій Новий рік... Ніби до всього світу співають ці чисті дитячі голосочки, що так натхненно славлять Божу Матір, вітають Різдво...” [3, с. 336]. У концепт надії додається народ, щедрівки, Україна, дитячі голосочки, Божа Мати, Різдво.

Акцентуація ціннісного складника у структурі концепту зближує концепт із філософською категорією цінності. Однак між філософською і лінгвістичною репрезентацією цінностей є істотні відмінності. Філософія в основному розглядає позитивні цінності (наприклад: відома ціннісна тріада ”істина – добро – краса”). Для мови ж, з її утилітарною спрямованістю, більш актуальними є антицінності. Це визначається, по-перше, в кількісному домінуванні негативних оцінних слів (у Великому тлумачному словнику сучасної української мови наприклад, із іменників, які можна віднести до людини, на одне слово з позитивною оцінністю доводиться двадцять слів із негативним значенням); по-друге, більшість позитивно оцінних слів набувають негативного змісту в складі стилістичної фігури іронії.

Антицінністю до аксіоконцепту „віра” є концепт „**безвір'я**” – „відсутність впевненості, переконання в існуванні чи здійсненні чогось” [13, с.94] або концепт „**зневіра**” – „відсутність або втрата віри у кого-, що-небудь, розчарування” [14, с.377]. Часто Олесь Гончар зневірюється у настанні кращих часів: „Змінюються часи, та чи на краще? Чи побільшується сила прекрасного на планеті? Чи – за розгулом споживацтва – все вбожішає людство?” [3, с. 22]. Він щиро вболіває за втрату національних цінностей, зокрема пісень „Ще одна геніальна пісня: А у полі дві тополі, одна одну перехитує... Невже їх забудуть? Невже через тисячу років не буде кому співати?” [3, с. 28]. Свою зневіру, розчарування в чомусь він передає за допомогою частки **невже**, яка виступає допоміжним засобом для оформлення питального речення з відтінком сумніву, здивування, недовіри: „**Невже** не почують? Усі ті, засліплені ненавистю, ті, що мали б почути!” [3, с.64]; „**Невже** так життя зійде, і не вдасться побувати, скажімо, на Канарських чи інших океанських островах? Де вічна весна, де людину оточує вічна блакить...” [3, с.26]; „Що відбувається з людьми? Невже кінецьсвіття?” [3, с.104]; „Не страшно, але безмежно сумно. **Невже** такою покидати Україну й планету?” [3, с.91]. Використовуючи сполучник **чи** на початку питального речення, автор передає свою непевність, сумнів, припущення: „**Чи** настануть коли-небудь на землі

гуманні часи? І що треба для цього? Боже, зроби добрішими усіх нас!” [3, с.67]. Іноді Олесь Гончар говорить зовсім просто: „Оця безпричинність злочину – це, може, найстрашніше. Розпад суспільства, виродження людства? **Не хочеться вірити в таке. Але ж де ті сили, які порятовують людину, відвернуть розпад, поставлять усіх нас на шлях братерства? Хто несе ідеал? Література, мистецтво? Але чи не безсилі вони перед руйнівними процесами, що відбуваються? І все ж маємо всьому цьому протиставити себе, й боротись, і вірити в досяжність світла. Втрата ідеалу рівнозначна духовній смерті”** [3, с.83]; „Світанково-юне, нічого не відаюче дитячко серед краси весняних Карпат – це як образ епохи, її найтяжчих протиріч... Куди йдемо? Яким буде наш день приїдеишній?” [3, с. 98].

Таким чином, аксіоконцепт ВІРА у сакральному дискурсі можна змоделювати як ментальний стан українця-діариста Олесь Гончара, який

- розуміє різницю між світом існуючим, з одного боку, і потойбічним, надприродним світом, з іншого боку;
- залишає поза сумнівом існування цього потойбічного світу, зосередженого в ідеї центральної істоти – Бога;
- визнає існування Бога і вірить в нього;
- довіряє Богу, просить у нього допомоги і одночасно чекає її від нього.

Отже, аксіоконцепт „віра” у сакральному дискурсі – один із найважливіших концептів української культури. Він, на нашу думку, належить до релігійної свідомості автора і є одиницею релігійної картини світу, яка становить продукт інтеріоризації релігійних текстів з сакральним змістом і відображають ціннісні характеристики знань про відповідний фрагмент світу.

Література

1. Гончар О.Т. Щоденники: у 3 т.: Т.1 (1943-1967) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К.: Веселка, 2002. – 455 с.

2. Гончар О.Т. Щоденники: у 3 т.: Т.2 (1968-1983) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К.: Веселка, 2003. – 607 с.
3. Гончар О.Т. Щоденники: у 3 т.: Т.3 (1984-1995) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К.: Веселка, 2004. – 606 с.
4. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. [Текст]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 529.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс [Текст] / В.И.Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – С. 477.
6. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры [Текст] / Ю.С.Степанов. 3-е изд. – М.: Академический проект, 2004. – 992с.
7. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт: монография [Текст] / С.Г.Воркачев. – М.: Гнозис, 2004. – 236 с.
8. Пименова М.В. Введение в когнитивную лингвистику [Текст] / под ред. М.В.Пименовой. – Кемерово, 2004. – Вып. 4.
9. Брудный А.А. Психологическая герменевтика / А.А. Брудный. – М.: Лабиринт, 2005. – 336.
10. Полюга Л.М. Повний словник антонімів української мови. – 3-є вид., допов. І випр. – К.: Довіра, 2006. – 510с. (Словники України).
11. Олександр Мень. Християнство / О.Мень. – Літературна газета. 1990, 19 грудня. – С.5.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – С. 693.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – С. 693.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – С. 693

There were pointed out a specific concept-code in the frames of the sacral discourse based on the diaries of Oles Gonchar. There was shown an accioconcept “sacral” and pointed out its content and termini’s potential, and peculiarities of functioning. There were shown acciological priorities of the Ukrainian mentality. There were researched the development of the sacral attitude of the linguistic individuality to the outer world.

Key words: accioconcept “sacral”, concept-code, acciologic part, linguistic picture of the world, sacral discourse, religious attitudes, sacral words, acciology, Ukrainian mentality.

Выделен специфический концепт-код в рамках сакрального дискурса на материале дневниковых записей Олесь Гончара. Представлен аксиоконцепт „вера” и определен его содержательный и понятийный потенциал, особенности функционирования. Раскрыты ценностные приоритеты украинской ментальности. Определено развитие сакрального отношения языковой личности к окружающему миру.

Ключевые слова: аксиоконцепт „вера”, концепт-код, ценностная составляющая, языковая картина мира, сакральный дискурс, религиозное мировоззрение, сакральные слова, ценность, украинская ментальность.